

Sammentræf og Hybriditet

TO NØGLEBEGREBER I POSTMODERNISMENS KOMPLEKSE VERDENSHISTORIE

AF

NIELS BRIMNES

»Den store fortælling er brudt sammen. Problemet er, at vi ikke har noget at sætte i stedet for«. Sådan omtrent sagde Niels Steensgaard – den verdenshistoriske genres ‘grand old man’ i Danmark – på et seminar om emnet ‘Verdenshistorie’ på Historisk Institut, Århus Universitet i foråret 2002.¹ Men hvis et af postmodernismens hovedbudskaber er, at den store verdenshistoriske fortælling har mistet sin troværdighed, så er det paradoksalt, at der undervises i den ‘store’ historie som aldrig før på de historiske institutter på landets universiteter. Tilskyndet af bl.a. opfordringer fra gymnasieskolen om at give de universitetsstuderende det overblik, den ikke selv formår at udruste egne studenter med, er disciplinen verdenshistorie indført i en eller anden form på fire af landets fem universiteter.² På Århus Universitet hedder disciplinen ‘Danmarks-/verdenshistorie’. På Københavns Universitet indgår kendskab til verdenshistorien i disciplinen ‘Introduktion til Historien’. På Syddansk Universitet indførtes i 2001 disciplinen ‘Lange Linier’, som har et alment kendskab til verdenshistorien som væsentligste element. På Ålborg Universitet findes tillige en disciplin med titlen ‘Lange Linier’. Kun på RUC findes disciplinen ikke, idet de studerende forventes at få et overblik over verdenshistorien gennem studieordningens alminde-

¹ Nærværende essay er en revideret og let udvidet version af mit bidrag til samme seminar. Tak til Steen Busck for en kritisk gennemlæsning af manuskriptet.

² Trods en række forespørgsler er det ikke lykkedes mig at finde en bestemt anledning til, at et kursus i verdenshistorie blev en fast bestanddel af universitetsuddannelsen i historie. I Århus skete det delvist på studenterinitiativ, måske fordi behovet var størst her. I undervisningsministeriets rapport, ‘Historie, kvalitet i uddannelse og undervisning’ (*KUP 23, Historie*, København: Undervisningsministeriets Forlag 1994) hedder det således, at man i Odense og København (men altså ikke i Århus) søgte at ‘tilgodese et større kronologisk overblik’ på grunduddannelsen, se s. 97.

lige spredningskrav.³ Selv om kurserne hedder noget forskelligt, er den del af undervisningen, som sigter på at give de studerende overblik over verdenshistorien, tankevækkende ens: den foregår som en forelæsningsrække ved instituttets egne eller til lejligheden indkaldte 'eksperter' og er baseret på en omfattende grundbog, eventuelt suppleret af kompendier.⁴

Der er sikkert flere grunde til, at det er blevet nødvendigt at overbringe de historiestuderende en overbliksskabende fremstilling af 'hele' historien. Det forhold, at en sådan 'fortælling' ikke længere giver sig selv, kunne godt være en af dem. Med sammenbruddet af de store fremskridtsfortællinger – hvad enten de var af liberalistisk eller marxistisk tilsnit – er det blevet sværere at orientere sig i den enorme og kaotiske strøm af viden, der byder sig til om de mest eksotiske hjørner af verdens historie. Disciplinen 'verdenshistorie' er blevet både mere nødvendig, vanskeligere og mere interessant for faghistorikere. Fortolkningsrummet er blevet voldsomt udvidet, og vante forestillinger bliver sat til diskussion som aldrig før.⁵ Til gengæld er formidlingen af det verdenshistoriske forløb til historiestuderende blevet vanskeligere. Problemet er naturligvis, hvordan man giver en samlet fremstilling af verdenshistorien over en række forelæsninger, når man ikke længere har en 'stor fortælling' at læne sig op ad?

Mit ærinde her er ikke at komme med konkrete forslag til, hvordan undervisningen kunne tilrettelægges, så den reflekterer verdenshistoriens nye åbenhed; men derimod at afsøge, hvad det er for en slags verdenshistorie, der tegner sig i disse årtier. Det vil jeg gøre ved at fokusere på to begreber, som jeg ser som helt centrale i den aktuelle debat om, hvordan verdenshistorien skal studeres: *sammentræf* og *hybriditet*. Jeg vil imidlertid tage mit afsæt i nogle andre begreber, som først og fremmest tjener som skældsord i debatten. Jeg starter med andre ord med at undersøge, hvordan verdenshistorien tilsyneladende ikke længere kan fortælles.

³ Jeg henviser her til de enkelte institutters læseplaner, som de i september 2002 kunne ses på www.hum.au.dk/historie/laeseplan; www.sis.ku.dk; www.humaniora.sdu.dk/laeseplan; www.humsamf.auc.dk/history. Endvidere tak til studieleder Nils Arne Sørensen fra Syddansk Universitet i Odense og studievejleder Maria Schou fra RUC for yderligere oplysninger.

⁴ I øjeblikket synes alle fire uddannelsessteder som grundbog at benytte en af flere udgaver af John P. McKay et.al. eds, *A History of World Societies*.

⁵ Se f.eks. den såkaldte Frank-Landes debat på www2@msu.edu/~world 11. maj – 9. juni 1998. Debatten er præsenteret og diskuteret i Niels Brimnes: 'Udfordring til Eurocentrismen – David Landes, A.G. Frank og 'the rise of the West''. *Den jyske Historiker* nr. 100 (udkommer februar 2003).

I

I den aktuelle debat om verdenshistorien er 'eurocentisme' og 'eurocentrisk' uden tvivl de mest udbredte skældsord. Man skal være sig for at hævde, at verdenshistorien – siden grækerne, siden middelalderen eller siden Columbus og Vasco da Gama – skal forstås som en proces, der har sit udgangspunkt og centrum i Europa. Men der er et andet begreb, som støt avancerer på skældsordenes hitliste, nemlig begrebet *essentialisme*. Det er et begreb med filosofiske konnotationer. Ifølge *Politikens filosofi leksikon* – og jeg holder mig her til de elementære indføringer i filosofiens begrebsapparat – så er essentialisme blandt andet den opfattelse, at der bagved objekternes umiddelbart iagttagelige egenskaber ligger en skjult og forårsagende struktur. Desuden bliver man under opslagsordet 'essens' henvist til opslagsordet 'væsen'. Det gør man også i *Den Store Danske Encyclopædi*, hvor man i tilgift får at vide, at essentialisme betegner den opfattelse, at en størrelse har én central begrebsbestemmelse. Oversat til den aktuelle debat om verdenshistorien refererer beskyldningen – for der er stort set altid tale om en beskyldning – for essentialisme derfor til en opfattelse af, at verdenshistorien skal studeres som udfoldelsen af en række distinkte entiteter – kulturer, nationer eller civilisationer – som har hver sit væsen, hver sin særegne kerne. Disse entiteter kommer nok i berøring med hinanden, men de betragtes først og fremmest som separate, autonome enheder. Essentialisme er et mere grundlæggende begreb end eurocentrisme. Mange udgaver af eurocentrismen er essentialistiske, fordi de abonnerer på forestillingen om en særegen europæisk kerne, der muliggjorde, at Europa blev centrum for den verdenshistoriske udvikling. Men essentialismen privilegerer ikke nødvendigvis Europa: den konstaterer blot, at Europa er væsensforskellig fra Kina, fra Indien eller fra den muslimske verden. Således vil eksempelvis sinocentrismen have de samme essentialistiske tilbøjeligheder som eurocentrismen.

Hvis man skal give nogle eksempler på en essentialistisk forståelse af verdenshistorien, er det navn, der uvægerligt først falder en ind, den amerikanske politolog Samuel P. Huntington. Han blev i begyndelsen af 90'erne berømt for sin tese om *the clash of civilizations*. Huntingtons tese er kort og godt den, at verdenshistoriens virkelige brudflader – nedenunder overfladiske fænomener som den ideologiske modsætning mellem kapitalisme og kommunisme under den kolde krig – skal findes mellem civilisationerne.⁶ Huntington mener at der findes 7-8 civilisatio-

⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone, 1997, se f.eks. s. 209-10.

ner; de har hver sin kulturelt-religiøse kerne og er indbyrdes uforenelige. Derfor er Huntingtons pessimistiske læsning af verdenshistorien, at civilisationer altid har været i konflikt med hinanden. Hans ligeledes pessimistiske fremtidsscenario er, at disse konflikter vil fortsætte. Selv om Huntingtons læsning af verdenshistorien efter min mening er dybt forkert, så er hans synspunkter unægtelig blevet aktualiserede af begivenhederne den 11. september 2001.

En anden lige så essentialistisk, men mere optimistisk læsning af det verdenshistoriske forløb finder vi i den amerikanske historiker David Landes' bog *The Wealth and Poverty of Nations* fra 1998. Hvor Huntington egentlig ikke umiddelbart kan kaldes eurocentrisk er Landes derimod en befriende ærlig eurocentriker. For Landes skal de sidste 1000 års historie ses som én lang moderniseringsproces, hvor Europa har været den drivende kraft. Landes' centrale budskab rummes således i en enkelt sætning fra bogens konklusion: 'Until very recently, over the thousand and more years of this process that most people look upon as progress, the key factor – the driving force – has been Western civilization and its dissemination'.⁷ Landes' syntese indeholder mange klassiske forestillinger om europæernes særegne overlegenhed, men hovedargumentet er hentet hos Max Weber. Det er Webers forestilling om en særligt økonomisk rationel europæisk kultur eller mentalitet – en kapitalismens ånd – som udgør essensen i Landes' store fortælling om den europæiske civilisations tusindårige overlegenhed og sejrsgang. Heroverfor står de ikke-europæiske civilisationer, hvis inderste væsen er ganske anderledes beskrevet. Om Kina hedder det således: 'Isolationism became China. Round, complete, apparently serene, ineffably harmonious, the Celestial Empire purred along for hundreds of years more, impervious and imperturbable. But the world was passing it by'.⁸ Der er næppe nogen moderne, seriøs Kina-historiker, som kan tage denne beskrivelse alvorligt; men den tjener som illustration af, hvilke karikaturer essentialismen i yderste konsekvens kan føre til.

Nu er såvel Huntington som Landes måske mere provokatører end debattører, og der er ingen tvivl om, at i hvert fald Landes har fundet stor fornøjelse ved at irritere det politisk korrekte og multikulturalistisk indstillede akademiske *establishment* i USA. Lad mig derfor vende blikket mod noget, som det store flertal af danske historiestuderende er tvunget til at tage alvorligt: John P. Mckay's *A History of World Societies*,

⁷ David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich And Some Are So Poor*, London: Abacus 1998, s. 513.

⁸ Landes, *The Wealth and Poverty*, s. 98.

som i en eller anden udgave benyttes som grundbog på alle kurser i verdenshistorie på de danske universiteter. Jeg plejer at indlede min egen forelæsning om Kinas historie indtil 1800 med at henvise til beskrivelsen af Lord Macartneys mission til den kinesiske kejser i 1793. Macartneys ærinde var – på vegne af den britiske monark – at anmode om, at Kina blev åbnet for britiske produkter. Han fik som svar, at briterne ikke havde noget at tilbyde kineserne, hvorfor de fortsat måtte nøjes med at handle på Canton. Dette møde beskrives hos McKay som et møde mellem to essenser:

‘The Macartney mission represented the clash of two different cultures. On the one side was China, ‘an immobile empire’, convinced of its superiority, opposed to all innovation, and certain that the ancient Confucian texts contained the answers to all problems. On the other side was Great Britain, equally convinced of its superiority, ‘because it was modern, founded on science, the free exchange of ideas, and the mastery of commercial exchange.’ Understanding and communication proved impossible’.⁹

Man kan så selv afgøre, om McKays fortolkning ligger tættest på Landes (på grund af beskrivelsen af Kina som et ubevægeligt og hovmodigt imperium) eller tættest på Huntington (på grund af påstanden om, at forståelse mellem de to kulturer var umulig).

Mit sidste eksempel på essentialistiske fremstillinger af verdenshistorien er hentet fra ingen ringere end William McNeill, som med udgivelsen af *The Rise of the West. A History of the Human Community* i 1963 fik ry som ‘the father of modern world history’. De centrale aktører i McNeills fremstilling er civilisationerne, som trods deres fælles udspring i Mesopotamien hurtigt udviklede ‘unique styles of civilized life’. Disse unikke civilisationer udfoldede sig omkring det, McNeill betegner som ‘master social institutions’. Allerede omkring 500 fvt. havde Europa og Indien udviklet deres grund-institutioner, henholdsvis ‘polis’ og ‘kasten’. Om den indiske civilisation skriver McNeill således:

‘In other words, Indian civilization in the fifth century BC was a living growing thing with a long history ahead of it. Yet the directions of growth and some of its limits had been defined by the

⁹ John P. McKay et. al., *A History of World Societies*, Boston: Houghton Mifflin 2000, s. 692.

time Buddha died. The master institution of caste and the major outlines of the religious world view which were to govern all subsequent Indian history down to the present had emerged. Indian civilization, in short, had achieved its distinctiveness'.¹⁰

Man kan ikke være i tvivl om, at 'kasten' her defineres som Indiens essens. Det, der bekymrer i hvert fald mig i denne passage, er påstanden om, at allerede for 2500 år siden blev der knæsat en institution, der har styret Indiens historie lige siden. 25 år efter indtager McNeill da også et andet synspunkt. I 1990, i den første artikel i det nystartede tidsskrift *Journal of World History*, revurderer McNeill synspunkterne fra *The Rise of The West* og finder anledning til at fortryde to ting. For det første, at han havde overset et af den kinesiske civilisations højdepunkter, nemlig perioden ca. 1000 til ca. 1500 hvor Kina økonomisk og teknologisk uden tvivl var verdens mest avancerede samfund. Man kan sige, at McNeill her beklager sin "eurocentrisme". På et dybere niveau fortryder McNeill imidlertid også, at han antog at 'discernibly separate civilizations were the autonomous social entities whose interactions defined history on a global scale'. Her beklager McNeill den grundlæggende essentialisme, som *The Rise of The West* repræsenterede. I stedet foretrækker McNeill nu at lægge mere vægt på det han kalder 'the trans-civilizational process' og på heterogene systemer med skiftende centre.¹¹ Lidt firkantet kan man sige, at McNeill i løbet af 25 år har foretaget den bevægelse fra at skrive civilisationshistorie mod at skrive integreret globalhistorie, som Niels Steensgaard opfordrede til så tidligt som i 1984.¹²

Det er vigtigt at holde sig for øje, at essentialismen så at sige vender to veje. På den ene side tilskriver den som regel europæerne en række særegne, dybtliggende og efterstræbelsesværdige træk, som kan forklare, at de europæiske samfund udviklede sig helt anderledes end de ikke-europæiske: europæerne tilskrives *en positiv essens*. På den anden side tilskriver essentialismen som regel de ikke-europæiske samfund *en negativ essens*. I en sådan negativ stereotypisering er kineserne hovmodige, selvtilstrækkelige bureaukrater; inderne fuldstændigt underlagt kastevesnets religiøse og kollektivistiske ideologi, og islams inderste væsen – som vi har set det så ofte på det seneste – uforeneligt med moderniteten.

¹⁰ William H. McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago: Chicago University Press. 1963, s. 187.

¹¹ William H. McNeill, 'The Rise of the West – after Twenty-Five Years', *Journal of World History*, vol. 1,1, 1990, s. 7-8, 13, 19.

¹² Niels Steensgaard, 'Set fra 1984. En model for nyere tids verdenshistorie', i *Tradition og Kritik. Festskrift til Svend Ellehøj*, København: Den Danske Historiske forening 1984.

Jeg indledte med at slå fast, at essentialisme i dag er et skældsord, og jeg mener at det er muligt at identificere to overordnede strategier, gennem hvilke man i dag forsøger at lægge den essentialistiske verdenshistorie bag sig. Begge disse strategier rummer samtidig et opgør med eurocentrismen. Den ene strategi består i at skrive en alternativ verdenshistorie. Den anden strategi består i at kritisere, analysere og dekonstruere den essentialistiske diskurs om verdenshistorien; dvs. prøve at afdække, hvordan den 'forkerte' essentialistiske fortælling om det verdenshistoriske forløb blev til. Man kan sige, at den første strategi ønsker at komme bag om den essentialistiske diskurs for at forkaste den, mens den anden prøver at trænge ind i den for at opløse den.

II

Det første led i den alternative verdenshistorie, der tegner sig i disse årtier, er om ikke en afvisning så i hvert fald en *afdramatisering* af den europæiske særegenhed i århundrederne op til den industrielle revolution. En lang række af de faktorer, som man traditionelt har peget på som unikke for Europa, synes også at være til stede andre steder; først og fremmest i de asiatiske højkulturer. Det gælder det generelle velstandsniveau, hvor der nu synes at være relativ enighed blandt økonomiske historikere om, at europæerne ikke var rigere, men snarere en smule fattigere end asiaterne i 1750. Men det gælder også en række institutioner: privat ejendomsret, markedsøkonomi, handelskapitalisme, pålidelige retsinstitutioner osv.

Den amerikanske Kina-historiker Kenneth Pomeranz har for nylig i den skelsættende bog *The Great Divergence* beskrevet sit ærinde som at argumentere for 'the economic »ordinariness« of eighteenth-century Europe'.¹³ De mest udviklede dele af Vesteuropa var blot kerneregioner på linie med områder som Yangzi-deltaet, Kanto-sletten i Japan eller Gujarat i Indien. Pomeranz mener ikke, at der slet ikke var forskel på de europæiske og de asiatiske samfund i perioden op til 1750, men Pomeranz ser ingen *afgørende* forskelle. Det ser ud til, at det europæiske marked for finansielle ydelser fungerede bedre end de asiatiske; men det ser ud til, at markedet for fødevarer og landejendom i Kina svarede

¹³ Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton: Princeton University Press 2000, s. 36. Bogen er introduceret og diskuteret på dansk i Rune Haahr Pedersen, 'Den Industrielle Revolutions Globalhistorie', *Den jyske Historiker* nr. 100 (udkommer Februar 2003). Se også P. H. H. Vries, 'Are Coal and Colonies Really Crucial? Kenneth Pomeranz and the Great Divergence', *Journal of World History*, vol. 12, 2, 2001, s. 407-46.

bedre til det ideelle neo-klassiske marked end det europæiske. Det ser ud til, at europæerne var bedre til at akkumulere videnskabelig viden end asiaterne, men kan det *i sig selv* forklare den afgørende kvalitative omstrukturering – det vi plejer at kalde den industrielle revolution – i de europæiske samfund efter 1750? Ifølge Pomeranz er svaret nej.

Vender vi blikket mod Indien, har den engelske historiker David Washbrook argumenteret på nogenlunde samme måde. I en artikel fra 1988 konstaterer Washbrook, at jo mere man forsker i det før-koloniale Indiens historie, des mere uklart bliver det, hvori de fundamentale – essentielle – forskelle i forhold til Europa bestod. Også for Washbrook er pointen, at det indiske og de europæiske samfund *lignede* hinanden i den tidligt moderne periode, men *ikke* at de var fuldt ud *identiske*. Han skriver blandt andet:

‘It would now be very difficult to specify the structural features of the south Asian economy which necessarily precluded it from undergoing a European-style development of capitalism between the sixteenth and eighteenth centuries. It is not, of course, that the institutions and cultural norms of the two were identical but rather that, the differences notwithstanding, both seem capable of supplying broadly similar economic functions’.¹⁴

Men hvad så, kunne man med en vis rimelighed spørge! Man kan jo ikke forklare Europas dramatiske særudvikling efter 1750 ved at henvise til, at de europæiske samfund før den industrielle revolution stort set lignede samfundene i de asiatiske højkulturer. Nej, men man kan forklare den på en anden måde. Dét, som revisionistiske historikere som Pomeranz og Washbrook gør op med, er først og fremmest forestillingen om en langvarig og kontinuerlig særudvikling i Europa, hvor dybtliggende strukturelle træk i perioden før 1750 gør den efterfølgende udvikling naturlig, hvis ikke ligefrem nødvendig. I stedet opprioriterer de *sammentræffet* og det kontingente i den efterfølgende udvikling.

Lad os først se på, hvordan Washbrook forklarer briternes erobring af Indien. Først og fremmest afviser han, som antydte ovenfor, at forklare den britiske erobring med en generel europæisk overlegenhed; dvs. som udtryk for et møde mellem et moderne, dynamisk Storbritannien og et traditionelt, statisk Indien. Det var ikke to essentielle forskellige civilisationer, der stødte sammen; men to samfund, der lignede hin-

¹⁴ David Washbrook, ‘Progress and Problems: South Asian Economic and Social history c. 1720-1860’, *Modern Asian Studies* vol. 22, 1, 1988, s. 62.

anden ganske meget. Han anerkender imidlertid, at Europæerne havde tre marginale fordele: 1) De kontrollerede havene og dermed tilstrømningen af sølv. 2) De havde en marginalt bedre militært teknologi, især m.h.t. disciplin blandt tropperne. 3) De kunne tilbyde en bedre sikkerhed for ejendom. I sig selv kan disse fordele ikke forklare ret meget, men de får afgørende betydning i sammenhæng med den historiske udvikling i Sydasiens i 1700-tallet. Washbrook skriver således: ‘... in and of themselves, they seem rather narrow superiorities. What gave them their full significance was the way they *came into conjuncture* with specific dynamics of South Asian historical development [min understregning].’¹⁵ Kontrollen med sølvstrømmen fik betydning, *fordi* Indien i 1700-tallet gennemgik en voldsom kommercialisering. Den bedre militært teknologi fik betydning, *fordi* Indien i 1700-tallet var præget af politisk uro og rivalisering. Beskyttelsen af ejendom fik betydning, fordi der i Indien i 1700-tallet uafhængigt af europæerne voksede et kommercielt borgerskab frem. Uanset om Washbrooks forklaring er korrekt eller ej, så er den interessant, fordi den er konjunktuel. Den baserer sig på et sammentræf af i sig selv ret tilfældige omstændigheder; ikke på forestillingen om en fundamental europæisk særegenhed.

Vender vi os mod Pomeranz’ forklaring af det industrielle gennembrud i Europa efter 1750, så har jeg allerede nævnt, at Pomeranz nok finder mindre forskelle mellem de europæiske kerneområder og tilsvarende kerneområder andre steder i verden, men at disse forskelle *i sig selv* ikke har nogen forklaringskraft. De afgørende faktorer ligger helt andre steder; nemlig i en række forhold som først og fremmest skyldes geografisk og geologisk held. Det første eksempel på europæernes geografiske held er de store forekomster af sølv i den ny verden. Værdien af disse forekomster forøgedes imidlertid kraftigt af, at man i verdens største økonomi – den kinesiske – nogenlunde samtidigt besluttede at genindføre sølv møntfoden efter et mislykket forsøg med papirpenge. Igen ser vi, at det var et i og for sig tilfældigt sammentræf mellem to adskilte og hver for sig mindre betydningsfulde fænomener, der gav europæerne en markant økonomisk fordel, som fik afgørende betydning for verdenshistoriens forløb.¹⁶ I 1700-tallet satte europæernes geografiske held sig igennem på to måder. For det første i form af store kulreserver nær de mest udviklede egne i England. For det andet i form af

¹⁵ Washbrook, ‘Progress and Problems’, s. 76. Jeg har gennemgået Washbrooks argumentation i sammenhæng med den bredere udvikling i fortolkningen af briternes erobring af Indien i artiklen ‘Traditionaliseringen af Indien’, *Den jyske Historiker* nr. 77/78, 1997, s. 13-29.

¹⁶ Pomeranz, *The Great Divergence*, s. 189-91, 271-74.

to store og relativt tomme kontinenter, behageligt tæt på de europæiske kerneområder. Disse to forhold gjorde det muligt for europæerne at bryde med det førindustrielle økologiske regime, simpelthen fordi man fik plads. Med kulforbrænding slap man for at bruge enorme arealer til skov for at skaffe brændsel nok til blot at holde trit med en voksende befolkning, og på de tomme kontinenter kunne man dyrke bomuld til fabrikkerne i Lancashire og pladskrævende fødevarer til arbejderbefolkningen i England. Det er netop i sammentræffet med det geografiske held, at Europas i sig selv marginale særtræk får betydning. Uden to tomme kontinenter – fyldt med potentielle bomulds- og sukkermarker – var ‘spinning jenny’ måske endt som et teknologisk kuriosum. Uden kolonier havde Europas effektive finansinstitutioner og sofistikerede kapitalmarkeder givet været uden betydning.¹⁷ I bagklogskabens lys kan vi se, at de var med til at revolutionere verden; men det bør ikke få os til at indskrive dem i en lineær teleologisk udvikling. Det fælles for Washbrooks og Pomeranz’ forklaringsmodeller er altså, at de tager udgangspunkt i nogle i sig selv mindre betydelige europæiske fordele, som så at sige først *træder i karakter* og får betydning i et kontingent sammentræf med andre udviklinger.

III

Lad mig nu gå til den anden strategi, som har et diskursanalytisk udgangspunkt. Her er ambitionen ikke at fortælle en alternativ verdenshistorie, men derimod at dekonstruere den etablerede verdenshistorie. Denne strategi retter sig ikke så meget mod den positive essentialisering af Europa – fokuseringen på Europas særudvikling – men mod den negative essentialisering af ‘de andre’. Lidt forenklet kan man sige, at strategien begynder med Edward Saids berømte bog *Orientalism* fra 1978, som indeholder en skarp kritik af den vestlige frembringelse af viden om Orienten.¹⁸ Denne viden er ifølge Said en konstruktion, der siger mere om europæernes behov for at stereotypisere Orientens samfund end den siger om den ‘virkelige’ Orient. Saids bog har givet anledning til en nærmest uendelig række analyser af den ‘koloniale diskurs’, der afslører, hvordan den europæiske viden om ‘de andre’ har været fiktive konstruktioner og et led i kontrollen med koloniserede folkeslag, og den har vist sig at være en uendelig vigtig murbrækker i et sundt og helt nødvendigt opgør med især det 19. århundredes beskrivelser af de

¹⁷ Pomeranz, *The Great Divergence*, s. 46, 178, 185.

¹⁸ Edward W. Said, *Orientalism*, London: Routledge & Kegan Paul 1978.

ikke-europæiske samfund. Men *Orientalism* rummer på den anden side en lang række problemer, hvoraf jeg vil tage et enkelt op her: nemlig det totaliserende magtbegreb. For Said er det europæerne, der entydigt og ensidigt besidder magten til at definere verden og dermed 'de andre'. 'De andre' er derimod fuldstændigt tavse – ofre for europæernes diskurs om dem.¹⁹ Det er paradoksalt på to måder. For det første fordi det gør den diskursanalytiske tilgang eurocentrisk: kun europæerne er i stand til at konstruere og definere verden. For det andet fordi det tenderer mod at gøre diskursen essentialistisk: som diskursen stereotypiserer de ikke-europæiske samfund, således stereotypiserer diskursanalysen diskursen.²⁰ Der er imidlertid ved at tegne sig en tendens til at gøre den koloniale diskurs til en mere kompleks proces, der på bedste anti-eurocentriske vis tildeler 'de andre' en aktiv rolle i udformningen af den koloniale diskurs. Nøgleordenene er ikke længere hegemoni, undertrykkelse og magt, men snarere forhandling, dialog – og *hybriditet*.

Lad mig illustrere dette med studiet af det indiske kastevesen, som er det eksempel, jeg kender bedst. Det er let at vise, at kastevesenet i det 19. og i store dele af det 20. årh. er blevet betragtet som det indiske samfunds essens, som det der gjorde Indien til noget ganske særligt og fundamentalt anderledes end alle andre samfund.²¹ Det var præcis det, McNeill gav udtryk for, da han i 1963 udnævnte kasten til det indiske samfunds 'master social institution' og synspunktet kulminerede hos den franske strukturalistiske sociolog Louis Dumont, der i sin bog *Homo Hierarchicus* fra 1966 gjorde kastevesenet til legemliggørelsen af det indiske samfunds styrende princip: hierarkiet.²² Anført af amerikanerne Bernard Cohn, Ronald Inden og Nicholas Dirks begynder man imid-

¹⁹ Dette kritikpunkt har jeg udfoldet mere detaljeret i artiklen 'Pragmatisk konstruktivisme – betragtninger om konstruktivisme og studiet af kultursammenstød', *Den jyske Historiker* nr. 88, 2000, s. 92-117. Se også Robert Young, *White Mythologies. Writing History and the West*, London: Routledge 1990, s. 134-37. Jürgen Osterhammel, 'Wissen als Macht: Deutungen interkulturellen nichts-verstehens bei Tzvetan Todorv und Edward Said', i Eva-Maria Auch und Stig Förster (Hrsg.), *Barbaren und Weisse Teufel. Kulturkonflikte und Imperialismus in Asien vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Paderborn: Schöningh 1997, s. 145-69.

²⁰ James Clifford, (Anm. af Orientalism), *History and Theory*, 19.2, 1980, s. 204-23. Rosanne Rocher, 'British Orientalism in the Eighteenth Century: The Dialectics of Knowledge and Government', i C.A. Breckenridge and P. van der Veer (eds), *Orientalism and the Postcolonial Predicament. Perspectives on South Asia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 215-49.

²¹ Nicholas B. Dirks, *Castes of Mind. Colonialism and the Making of Modern India*, Princeton: Princeton University Press 2001, s. 3-5.

²² Louis Dumont, *Homo Hierarchicus. The Caste System and its Implications*, rev. eng. ed., Chicago: Chicago University Press 1980.

lertid i 1980'erne at se på det indiske samfunds 'traditionelle' institutioner – herunder naturligvis ikke mindst kastevæsenet – som et produkt af kolonialismen snarere end et udtryk for Indiens urgamle essens. I overensstemmelse med en stærk tendens inden for historievidenskaben i almindelighed bliver det, man hidtil havde anset som Indiens autentiske traditioner, nu til *invented traditions*.²³ Positionen får en prægnant formulering hos Bernard Cohn, der skriver:

‘In the conceptual scheme which the British created to understand and to act in India, they constantly followed the same logic, they reduced vastly complex codes and their associated meanings to a few metonyms ... India was redefined by the British to be a place of rules and orders; once the British had defined to their own satisfaction what they construed as Indian rules and customs, then Indians had to conform to these constructions.’²⁴

Positionen ligger tæt op af Saids og giver da også anledning til beskyldninger om, at kastevæsenet af disse forskere helt urealistisk bliver anset for frit opfundet af den britiske kolonimagt. Det kan diskuteres, om disse beskyldninger er rimelige, men det synes under alle omstændigheder i dag umuligt at opfatte kastevæsenet entydigt: som enten den indiske civilisations essens eller som en bekvem og strategisk kolonial konstruktion. Det ses af to vigtige bøger om kastevæsenet, som er udkommet i løbet af de sidste tre år.

I *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age* (1999) forsøger Susan Bayly eksplicit at finde en mellemvej mellem Dumonts essentialisme og Cohns konstruktivisme. Det erklæres således fra bogens start, at ‘caste has been for many centuries a real and active part of Indian life and not just a self-serving Orientalist fiction’. Men det tilføjes så straks, at kastevæsenet blev både konsolideret og udvidet i et komplekst samspil med den britiske kolonimagt. På samme måde hedder det om kastevæsenet i det moderne Indien: ‘Contemporary caste logic is thus decidedly not an expression of unchanging Indian cultural »essences«, though by the same token it is not mere ori-

²³ Hovedinspirationskilden hertil er naturligvis Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press 1983.

²⁴ Bernard S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge. The British in India*, Princeton: Princeton University Press 1996, s. 162. Passagen er citeret af Dirks i *Castes of Mind*, s. 11. Andre vigtige værker i denne tradition er Ronald Inden, *Imagining India*, Oxford: Blackwell 1990 og Nicholas B. Dirks, *The Hollow Crown. Ethnohistory of an Indian Kingdom*, Cambridge: Cambridge University Press 1987.

entalist fantasy, or a fiction of the modern public arena.’²⁵ Det er i det hele taget Baylys grundsynspunkt, at kastevæsenet ikke er noget statisk. Det har siden dets afgørende formative fase, som Bayly sætter relativt sent til tiden mellem Mogulernes og Briternes imperier (dvs. det 17. og 18. århundrede) altid været en historisk foranderlig institution, formet i et samspil med økonomiske, sociale og politiske udviklinger i Indien. Briterne har således ikke ‘opfundet’ kastevæsenet, men de havde naturligvis væsentlig indflydelse på den pågående transformationsproces i den koloniale periode. Om briternes begrebsliggørelse af kastevæsenet skriver Bayly at: ‘... so-called Western »constructions« of caste had a considerable effect on Indian life, especially where such views were shaped by contributions from Indians themselves.’²⁶ Tilføjelsen er vigtig, fordi den indikerer, at den koloniale konstruktion især var virksom, når den indeholdt indiske elementer.

To år efter udgivelsen af Baylys bog udkom Nicholas Dirks’ bog *Castes of Mind. Colonialism and the Making of Modern India* (2001). I modsætning til Bayly er Dirks rundet af Bernard Cohns konstruktivistiske ‘skole’, og han indleder med at tage eksplicit afstand fra den essentialistiske tolkning af kastevæsenet: ‘caste as we know it today, is not in fact some unchanged survival of ancient India, not some single system that reflects a core civilizational value, not a basic expression of Indian tradition’.²⁷ I stedet er kastevæsenet i Dirks’ optik et moderne fænomen, først og fremmest skabt under kolonialismen. Dirks’ fremstilling er derfor baseret på en analyse af det omfattende tekstkorpus, som kolonimagten frembragte i det 19. århundrede, og det er først i forbindelse med uafhængighedsbevægelsens gennemslag efter 1885, at indiske bidrag til transformationsprocessen inddrages. Dirks går endda så langt, at han beskriver kastevæsenet som ‘a conscious design of British colonial policy’, udsprunget af et ønske om at skabe en håndterlig ækvi-valent til de europæiske nationers civile samfund.²⁸ Trods disse klare konstruktivistiske synspunkter er det imidlertid klart, at Dirks ikke kan indtage et konsekvent konstruktivistisk standpunkt. Han mener ganske vist, at kastevæsenet i sin nuværende form er skabt under kolonialismen, men tilføjer straks: ‘By this I do not mean to imply that it was simply invented by the too clever British’. Endnu mere tvetydig er følgende hensigtserklæring for bogen: ‘I hope to weave an argument far more

²⁵ Susan Bayly, *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*, Cambridge: Cambridge University Press 1999, s. 3-4, 313.

²⁶ Bayly, *Caste, Society*, s. 97

²⁷ Dirks, *Castes of Mind*, s. 5

²⁸ Dirks, *Castes of Mind*, s. 249, 60.

complicated than that the British invented caste, though in one sense this is precisely what happened'.²⁹

Trods den forskellige accentuering af argumenterne forekommer såvel Baylys som Dirks' analyser af kastevæsenet mig være illustrative for vilkårene for at studere *hybride* institutioner. Det indiske kastevæsen er udsprunget af et møde mellem indiske og koloniale interesser og diskursive strategier og er derfor en institution, hvor det er uhyre vanskeligt at identificere, hvad der er genuint 'indisk', og hvad der er 'koloniale'. Sjovt nok diskuterer hverken Bayly eller Dirks begrebet hybriditet, som ellers flourer i debatten om de post-koloniale samfunds historie. Men hos inderen Gyan Prakash – der i øvrigt står Dirks nær – kan man finde en karakteristisk besyngelse af hybriditeten:

'Hybridity refers to the implosion of identities, to the dispersal of their cultural wholeness into liminality and undecidability. Such a notion of a hybrid, non-originary mode of authority is profoundly agonistic and must be distinguished from the concept and celebration of hybridity as syncretism, mixture, and pluralism. Hybridity in this chapter refers to the undoing of dominance that is entailed in dominance's very establishment.'³⁰

Denne bekendelse til et hybriditets-begreb, som opløser kulturelle helheder i oprindelsesløse ubestemmeligheder er vel ikke særlig operativt for den empirisk arbejdende historiker, men den angiver alligevel de anti-essentialistiske vinde, der er fremherskende i studiet af den post-koloniale verdens kultur og historie.³¹ Disse vinde har Edward Said tilsyneladende også fornemmet. På grund af det totaliserende magtbegreb er forestillinger om hybriditet helt fraværende i *Orientalism*; men i Saims efterord til 1995-udgaven påberåbes hybriditeten i et – måske lidt desperat – forsøg på at vise, at *Orientalism* fra starten var skrevet som et anti-essentialistisk manifest. I en passage vendt direkte mod Huntington, erklærer Said: 'that cultures are hybrid and heterogeneous ... and, that cultures and civilizations are so interrelated and interdependent as

²⁹ Dirks, *Castes of Mind*, s. 5, 9.

³⁰ Gyan Prakash, *Another Reason. Science and the Imagination of Modern India*. Princeton: Princeton University Press, 1999, s. 84.

³¹ Hybriditetsbegrebet vinder ikke kun frem i studier af mødet mellem samfund og kulturer fra forskellige dele af verden. Også i studier af mødet mellem 'folkekultur' og 'elitekultur' indenfor et område kan forestillinger om hybriditet med fordel bringes i anvendelse. For overvejelser, der peger i denne retning, se Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, eng. transl., Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1980, s. xiv-xxvi.

to beggar any unitary or simply delineated description of their individuality.’³²

IV

De to nøglebegreber, som jeg har holdt frem som centrale i den version af verdenshistorien, der aktuelt er ved at aftegne sig, udspringer af anti-essentialistiske strategier, som gør op med forestillingen om, at verdenshistorien kan forstås som lineære og homogene udviklinger inden for og mellem separate klart afgrænsede enheder. Verdenshistorien ‘foregår’ i komplekse, kontingente sammentræf og udkrystalliserer hybride institutioner, der ikke kan føres tilbage til civilisatoriske principper. Man kan sige, at verdenshistorien dermed er blevet postmoderne: fragmenteret og kompleks, men ikke fuldstændig kaotisk.

Den eurocentriske og essentialistiske udgave af verdenshistorien lader sig næsten problemløst nedfælde i en forelæsningsrække med bestemte og velafgrænsede temaer. Man koncentrerer sig om Europa eller ‘vesten’ og den unikke vestlige udvikling frem mod den vestligt dominerede verdensorden i det 19. og 20. århundrede. Derefter gennemgår man de andre civilisationers historie i separate forelæsninger og cementerer dermed – bevidst eller ubevidst – forestillingen om, at de ikke-europæiske civilisationer havde deres egne historier, deres egne civilisatoriske principper og deres egne ‘master social institutions’. Den anti-essentialistiske verdenshistorie, der fokuserer på kontingente sammentræf og hybride institutioner, er det derimod sværere at putte ned i denne skabelon. Der er måske ved at tegne sig noget, man kan sætte i stedet for den store fortælling; udfordringen består snarere i, at det er langt vanskeligere at bringe på en form, så det kan formidles som et overbliksskabende redskabsfag for nye universitetsstuderende.

³² Edward Said, *Orientalism. Western Perceptions of the Orient*, new ed., New York: Vintage 1995, s. 348.